

Katarina Bušić
Etnografski muzej
Zagreb
Hrvatska
kbusic@emz.hr

UDK 39-05 Berger, S.
069(497.521.1).02:39
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 02. veljače 2009.
Prihvaćeno: 26. veljače 2009.

Salamon Berger i počeci izložbene djelatnosti zagrebačkog Etnografskog muzeja

U članku se na temelju arhivske građe, službenih dopisa i osobnih pisama Salomona Bergera razmijenjenih s različitim poslovnim suradnicima u zemlji i inozemstvu nastoji dopuniti postojeće spoznaje o ranim izložbama zagrebačkog Etnografskog muzeja koje su, kako se pokazalo, nastavljale tragom izložbenih djelatnosti Trgovačko-obrtnog muzeja osnovanog 1904. godine. Izložbena djelatnost, oblikovana upravo Bergerovim dugogodišnjim nastojanjima oko unapređivanja kućnog obrta i predstavljanja pučke umjetnosti, uglavnom je bila ograničena na tekstilne i sitne drvene predmete namijenjene prodaji na domaćim i stranim tržištima.

Ključne riječi: Berger, Salamon,
Etnografski muzej, Zagreb,
povijest muzeja, izložbena djelatnost

1. Uvod

Tradicionalnu tekstilnu proizvodnju valja promatrati u okviru društveno-povijesnog konteksta u kojem se tekstil proizvodio i upotrebljavao. Time se otvara mogućnost istraživanja odnosa i povezanosti između proizvođača, preko institucije, društva, tržišta ili pojedinaca koji određuju ili po nekim kriterijima odabiru proizvod – i, konačno, samog potrošača.¹ Slijedeći navedeni istraživački pristup u ovom ću radu prikazati kako je onovremeno po-

---

¹ Usp. Bonifačić 1997., 2008.

imanje *narodne tekstilne umjetnosti*,² posebice djelovanjem ravnatelja Salamona Bergera, utjecalo na domaću i međunarodnu izložbenu djelatnost Etnografskog muzeja u Zagrebu u razdoblju od njegova osnutka 1919. do početka Drugoga svjetskog rata.

Rad se najvećim dijelom temelji na dosad neobjavljenoj arhivskoj građi – Bergerovim osobnim pismima i službenim dopisima razmijenjenim s različitim domaćim i stranim poslovnim suradnicima³ u razdoblju od 1925. do 1933. Sačuvani su, između ostalog, i popisi predmeta koje su, najčešće upravo na njegov zahtjev, obrtnici, trgovci i privatne osobe različitih profila izrađivali i slali na određene izložbe u zemlji i inozemstvu.⁴ U njima su jasno vidljivi Bergerovi stavovi, odnosno stalna nastojanja oko plasmana proizvoda kućnog obrta i pučke umjetnosti, a koja su u znatnoj mjeri definirala i tadašnju izložbenu politiku Etnografskog muzeja – obuhvaćajući podjednako izložbe u muzejskom prostoru, te povremene domaće i inozemne izložbe. Muzejska izložbena politika, s druge strane, utjecala je na oblikovanje širega društvenog shvaćanja narodne tekstilne umjetnosti u tom razdoblju.

U prikazu Bergerove djelatnosti usmjerene na unapređivanje kućnog obrta, osim prikaza povijesti Muzeja koji je povodom 70. obljetnice napisala Nada Gjetvaj (Zagreb, 1989.), korištena su i dva teksta koje je napisao sam Berger osvrćući se na tadašnje stanje i mogućnosti poboljšanja domaće tekstilne proizvodnje: *Tragedija hrvatske tekstilne kućne industrije* (Berger, 1913) i *Za unapređenje naše kućne industrije*, objavljen povodom izložbe narodnog veziva i tkiva Jugoslavije (Berger, 1930).

2. Povijesni okvir: organizirano kućno rukotvorstvo krajem 19. i početkom 20. st.

Pokušaji organiziranja kućne radinosti usmjereni na praktičnu, gospodarsku funkciju poboljšanja ekonomskog statusa seljačkih slojeva, kao i na simboličnu razinu “stvaranja” i prezentacije *naše narodne* tekstilne umjetnosti,⁵ a ujedno i prijedlozi za institucionalni (muzejski) okvir tih djelatnosti, javljaju se u hrvatskoj političkoj i kulturnoj

² Valja naglasiti da se sintagma *narodna tekstilna umjetnost* sve do tridesetih godina 20. st. podjednako odnosila na tekstil što ga je seljačko stanovništvo izrađivalo za vlastite potrebe i tekstil izrađen u kućnoj radinosti na kojemu su primjenjivani pučki dekorativni elementi. Ovakvo poimanje znatno je oblikovala i djelatnost Seljačke sloge, koja je, napuštajući ranija nastojanja o približavanju *seljačkog* i *gospodskog*, *gradskog* (=stranog), 1930-ih krenula u sasvim suprotnom smjeru vraćajući se izvornom, starom, autohtonom – *našem*, *seljačkom* i *domaćem* (usp. Herceg, 1938; Ceribašić, 2003; Bonifačić, 2008: 13,16).

³ Pisma i memorandumima svrstani su po abecednom redu, prema nazivu institucije, obrta, udruge ili prema prezimenu pojedinaca.

⁴ Ova građa, koja se čuva u Dokumentaciji zagrebačkog Etnografskog muzeja, dobro upotpunjuje često oskudne “službene” podatke o ranim izložbama i djelomično rasvjetljava djelatnost pojedinih obrtničkih i privatnih radionica s terena koje su djelovale u tom razdoblju.

⁵ Od zadnje četvrtine 19. st. u hrvatskoj su javnosti prepoznatljive tendencije da se tekstil proizveden u okvirima kućne radinosti predstavi kao hrvatska narodna tekstilna umjetnost (Bonifačić, 1997: 146; 2008: 16).

javnosti od zadnje četvrtine 19. st. (I. Kršnjavi, F. Vrbanić, S. Berger). Posebno su takva nastojanja prisutna u prvim desetljećima 20. st., kada se na hrvatskom prostoru, sukladno aktualnim gospodarskim i kulturnim strujanjima u Austro-Ugarskoj monarhiji, javlja organizirana kućna proizvodnja tekstilnih predmeta namijenjenih domaćim i stranim građanskim društvenim slojevima.

Ovakva su gospodarska, kulturna i prosvjetna kretanja bila posljedica nastojanja da se narodna umjetnost seljačkih slojeva Dvojne Monarhije očuva, unaprijedi, prilagodi širokoj industrijskoj proizvodnji, odnosno prodaji na domaćim i stranim tržištima. Naime, Austro-Ugarska je u drugoj polovini 19. st. te početkom 20. st. nastojala držati vodeće mjesto u industrijskoj proizvodnji predmeta primijenjene umjetnosti koja se temeljila na narodnom stvaralaštvu, odnosno motivima preuzetim s tradicionalnih uporabnih predmeta. Prvi poticaji došli su od Rudolfa Eitelbergera von Edelberga (1817.-1885.), profesora povijesti umjetnosti na bečkom Sveučilištu i jednoga od utemeljitelja Austrijskog muzeja za umjetnost i industriju (Österreichisches Museum für Kunst und Industrie; 1864.).⁶ Eitelberg je edukaciju temeljio ne samo na teorijskoj, nego i na praktičnoj podlozi te je 1868. pri Muzeju osnovao edukacijski umjetničko-obrtni odjel (Kunstgewerbeschule). Slijedom događanja, u narednom se razdoblju na poticaj zemaljskih vlada u pojedinim dijelovima Monarhije otvaraju obrtne škole i muzejske institucije sličnog profila (od kojih neke izrastaju u specijalizirane etnografske), a organizira se i nekoliko velikih gospodarskih izložbi na kojima važno mjesto pripada upravo cjelini umjetničko-obrtno proizvodnje,⁷ odnosno predmetima izrađenima u okvirima organizirane kućne radinosti, kao i radovima/proizvodima različitih obrtnih škola. Središnje mjesto u okviru tih djelatnosti zauzele su tekstilni proizvodi.

I u hrvatskim se područjima situacija slično razvijala. Predmeti namijenjeni domaćim i stranim građanskim i plemićkim društvenim slojevima nisu bili izvorni proizvodi narodne izradbe, nego se radilo o tržištu prilagođenim, modificiranim tekstilnim primjercima na kojima su primjenjivani pučki dekorativni elementi – različite ukrasne tkalačke, vezilačke i čipkarske tehnike. U gradsku modu modificirani narodni tekstil ušao je “kao simbol nastajućega jugoslavenskog i/ili hrvatskog identiteta unutar Austrougarskog carstva te je uskoro postao važna grana gospodarstva” (Bonifačić, 2008: 11-12).

Veliku ulogu u organiziranju, poticanju i razvijanju kućnoga rukotvorstva imali su pojedinci, ustanove i udruge osnovane u gradskim i ruralnim sredinama. O nekim od tih udruga i privatnih radionica bit će kasnije više riječi. Najdalje je svoju djelatnost na prijelazu iz 19. u 20. st. razvio zagrebački trgovac i industrijalac Salamon Berger.

Prvi pozitivan pomak u institucionalnom smislu bio je osnivanje Trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu 1904. godine. Svrha zagrebačkoga Trgovačko-obrtnog muzeja bila

⁶ Danas Austrijski muzej primijenjenih umjetnosti (Österreichisches Museum für angewandte Kunst). Prema: http://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Eitelberger (19.3.2009.)

⁷ Beč (1873.); Trst (1882.); Beč, Prag, Temišvar, Trst, Zagreb (1891.); Budimpešta (1896.); Beč (1898.) itd.

je, kao i drugih sličnih diljem Europe, predstavljanje obrtničkih i industrijskih proizvoda te posredovanje između proizvođača i tržišta, odnosno kupaca. Tako je već ubrzo nakon osnutka u namjenski građenoj muzejskoj zgradi na današnjem Trgu Mažuranića priređeno nekoliko odličnih gospodarskih izložbi. S vremenom je, spletom okolnosti i/ili upornim nastojanjem pojedinaca (Salamon Berger, Vladimir Tkalčić), Trgovačko-obrtni muzej “šaptom pao”, odnosno – pretvorio se u Etnografski muzej.⁸ Bergerova tekstilna zbirka (etnografska!), otkupljena 1905. za Trgovačko-obrtni muzej i također izlagana na spomenutim izložbama, zapravo se skrivala “pod zvučnim imenom *kućnog obrta*” (Kolar-Dimitrijević, 1992: 68) te je, uz još jednu kasnije otkupljenu Bergerovu zbirku, bila zapravo začetak i povod pretvaranja jednoga specijaliziranog muzeja u drugi.

Etnografski muzej, odnosno samostalni Etnografski odio Narodnog muzeja u Zagrebu, osnovan je 1919. godine. Prvi ravnatelj bio je upravo Salamon Berger, čije su etnografske (tekstilne) zbirke prikupljane tijekom zadnje četvrtine 19. i početkom 20. st. postale ujedno temeljem muzejskog fundusa. Iz sačuvanog arhivskoga gradiva vidljivo je, da su rane izložbe Muzeja u Bergerovo vrijeme nastavljale tragom izložbenih djelatnosti Trgovačko-obrtnog muzeja, što je zapravo bila realna posljedica onovremenih društvenih i gospodarskih kretanja. Istina, sve je bilo ograničeno isključivo na različite tekstilne i sitne drvene predmete izrađene u okvirima kućnog obrta.

3. Salamon Berger: trgovac tekstilnom robom – direktor Etnografskog muzeja u Zagrebu

” ... ima kod nas mogućnosti, da se ova grana narodne privrede na milijunske svote izvoza dignuti može.”

(Salamon Berger, 1931.)⁹

O Salamonu Bergeru već je mnogo toga napisano. Poznata su njegova nastojanja oko organiziranja kućne radinosti i plasmana produkata na domaćim i stranim tržištima u zadnjoj četvrtini 19. i prvom desetljeću 20. st. čime je popularizirao našu tradicijsku kulturu u inozemstvu. Time su se, u vremenu sve većeg siromašenja sela, određenom broju seljačkih gospodarstava otvorile i mogućnosti stjecanja dodatnih prihoda.

Berger je svoju djelatnost temeljio najvećim dijelom na prikupljanju narodnih motiva s tradicijskoga tekstilnog inventara i njihovoj primjeni na suvremeni tekstil, u modnoj industriji. Unatoč utjecajnom položaju i svim njegovim vezama u zemlji i inozemstvu,

⁸ U članku pripremljenom povodom obilježavanja 140. godišnjice rada Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu povjesničarka Mira Kolar-Dimitrijević kritički se osvrnula na činjenicu da se teškim naporom otvoreni i za hrvatsku privredu tada toliko potrebni Trgovačko-obrtni muzej u Zagrebu pod utjecajem različitih činitelja ubrzo nakon osnutka postupno pretvorio u Etnografski muzej (1992).

⁹ Citat iz Bergerovog dopisa Franji Pakaciju, tajniku Kraljevskog konzulata u Kopenhagenu, od 16.9.1931.

planovi o širenju kućne industrije nisu se u konačnici ostvarili. O tome on, ogorčen, progovara u tekstu *Tragedija hrvatske tekstilne kućne industrije* (Berger, 1913) i ističe da je “... konačno odlučio, nakon 28-godišnjeg rada posvema napustiti ... poslovanje na polju hrvatske kućne industrije” (Berger, 1913: 23).

U razdoblju od 1888. do 1910. godine, zahvaljujući dobroj organizaciji djelatnosti, poduzetnosti i velikoj upornosti, Berger je sudjelovao s proizvodima hrvatske kućne industrije na 96 izložbi u Europi, Americi i Australiji i postigao znatan uspjeh (Gjetvaj, 1989: 16). Također, uredio je, kako sam piše, skladišta i zastupništva u Hamburgu, Berlinu, Monaku, Parizu, Chicagu, St. Luisu i drugdje (Berger, 1913: 6). U izradbu izlagane i prodavane robe Berger je, osim “seljakinja” obučenih u zagrebačkoj tkalačkoj školi – koju je, uz obećanje financijskih sredstava Kraljevske zemaljske vlade, 1902. osnovao o vlastitom trošku – uključio i različita državna poduzeća, obrtnike i pojedince na terenu. Berger je u razmatranja o razvoju i unapređenju kućne industrije uključio prostor cijele Kraljevine, ali je njegov interes i rad bio usmjeren, prije svega i najviše, na hrvatsko područje. Nastavio je prikupljati etnografsku građu, iz koje su neki dijelovi izdvajani te prodavani ili, u manjoj mjeri, poklanjani muzejima.¹⁰ Najveći broj tekstilnih predmeta, tkanja, pletiva, veziva i čipki, prikupio je na području Posavine. Pod nazivom Zemaljska zbirka Salamona Bergera ta je građa znatnim dijelom, kao i većina Bergerovih zbirki, kasnije pripala Etnografskom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu, odnosno Etnografskom muzeju, po njegovom osnutku 1919. godine.¹¹ U fundus Muzeja prilikom osnutka ušle su i sljedeće zbirke: Etnografska zbirka historijsko-arheološkog odjela Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, Etnografska zbirka Muzeja za umjetnost i obrt kraljevske obrtne škole u Zagrebu, Etnografska zbirka Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu i Etnografska zbirka muzeja koji je djelovao uz Pedagoško-književni zbor u Zagrebu (Školskog muzeja). Predmeti iz navedenih zbirki čine najstariji i najvrijedniji dio građe Etnografskoga muzeja, a odnose se uglavnom na tradicijski tekstilni inventar nastao od kraja 18. do početka 20. st.

Salamon Berger bio je direktor Etnografskog muzeja od osnutka 1919. do 1925. godine kada na njegovo mjesto dolazi Vladimir Tkalčić (1925.-1934.), dotadašnji jedini kustos. Cijelo to vrijeme, sve do smrti, Berger je imao titulu počasnog direktora te je i dalje bio aktivno uključen u rad Muzeja.¹² Nastavio je surađivati sa starim muzejskim kolegama, državnim službenicima, obrtnicima, trgovcima i privatnim osobama različitih profila u zemlji i inozemstvu. Bergerova pisma i dopisi, sačuvani u Dokumentaciji Etnografskog muzeja, u nekoliko registratora, dokazuju da, unatoč ranijem razočaranju i odlukama o prestajanju protežiranja proizvoda hrvatske kućne industrije, do smrti početkom 1934. nije odustajao od svojih nastojanja.

¹⁰ Određeni broj etnografskih predmeta darovao je Berger Školskom muzeju (Gjetvaj, 1989: 17).

¹¹ Dana 22.10.1919. godine Zemaljska zbirka Salamona Bergera pripojena je Narodnom muzeju te ta cjelina postaje samostalni Etnografski odio Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu, odnosno kasnije Etnografski muzej (Gjetvaj, 1989: 15).

¹² Berger se uvijek potpisivao kao “osnivač i direktor Etnografskog muzeja u Zagrebu”.

U razdoblju između dva svjetska rata Etnografski muzej je, na poziv Ministarstva trgovine i industrije ili Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja tadašnje Države SHS, odnosno kasnije Kraljevine Jugoslavije, sudjelovao u organizaciji nekoliko međunarodnih izložbi: 1925. u Parizu (narodno rukotvorstvo, dekorativna umjetnost) i 1927. također u Parizu (čilimarstvo). Muzejski predmeti izlagani su na svjetskim izložbama u Barceloni (1929.), Kopenhagenu (1930.) i Saarbrückenu (1931./1932.) te na velikoj međunarodnoj izložbi u New Yorku (1939.). U isto vrijeme Muzej se aktivno uključivao i u domaća zbivanja – npr., u izložbu kućne industrije u Beogradu 1930. te nekoliko godina u izložbe Zagrebačkog zbora – izlaganjem predmeta iz svog fundusa te usmjeravanjem i organiziranjem plasmana proizvoda pučke umjetnosti i kućnog obrta, sve na Bergerov poticaj. Aktualne društveno-povijesne prilike i koncepti poimanja narodne kulture ogledaju se također u stalnim postavima Etnografskog muzeja.

4. Arhivska građa

4.1. Bergerovi suradnici: zadruge, obrtničke radionice, pojedinci na terenu i državne ustanove

Bergerovi dugogodišnji naponi uloženi u promicanje tekstilnih proizvoda kućnog obrta na prijelazu 19. u 20. st. preklapili su se djelomično s procesom napuštanja narodne nošnje na selu i istovremenog jačanja interesa za nju i druge tekstilne rukotvorine hrvatskog sela od strane intelektualaca i građanskog sloja. Postupno su se u proizvodima seljačkog podrijetla prihvaćala i vrednovala obilježja nacionalne, hrvatske kulture te se građanske slojeve poticalo na uporabu seljačke odjeće (Muraj, 2006: 10-12). Početkom 20. st. na hrvatskom je prostoru osnovano nekoliko ženskih udruga s ciljem čuvanja i promicanja narodne umjetnosti i obrta. Riječ je o udruženjima građanki koje su poticale seoske žene na izradbu tradicijskih tekstilnih rukotvorina te su se također brinule za plasman tih izrađevina i za financijsku naknadu tkaljama i veziljama (Muraj, 2006: 28).

Prva takva Udruga za narodno tkivo i vezivo osnovana je 1908. u Petrinji, a zagrebačka inačica, Ženska udruga za ušćuvanje i promicanje narodne pučke umjetnosti i obrta, započela je s radom 1913.¹³ Iz Bergerovih je dopisa vidljivo da je u Cavtatu djelovala Cavtajska udruga za uzdržavanje i unapređenje narodne umjetnosti i obrta, te odgoj mladeži – “humanitarna ustanova, koja unapređujući nar. umjetnost daje mladeži zarade.” (rkp.).¹⁴ Vezilačku udругu u Cavtatu 1924. osnovala je Jelka Miš nastojeći spriječiti nestajanje konavoskih vezova (Benc Bošković, 1983: 96). Navedene udruge uključivale su se u izložbe Zagrebačkog zbora. Na zahtjeve Ministarstva trgovine

¹³ Više vidjeti u: Leček (Lepoglava, 2004.), Petrović (Lepoglava, 2004.), Muraj (Zagreb, 2006.).

¹⁴ Pismo predsjednice udruge Venesande Pessiak Salamonu Bergeru upućeno 28.9.1931. u kojemu objašnjava zašto su njihovi radovi skuplji od onih koje izrađuju Darinka i Ljubica Malešević iz Kistanja: “Gđe Malešević vode trgovinu, njima narod radi ne za novac nego za životne namirnice.” (rkp.).

i industrije ili Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja, a Bergerovim posredovanjem, izlagale su i prodavale svoje radove i na nekim inozemnim izložbama. Zagrebačka ženska udruga s predsjednicom Ženkom Frangeš dvadesetih se godina posebno zauzela za unapređenje kućnog obrta usko surađujući sa Seljačkom slogom, kulturno-prosvjetnom organizacijom HSS-a (Leček, 2004: 21, 25).

Na hrvatskom području postojalo je, osim spomenutih institucija, i nekoliko obrtničkih radionica i skladišta u privatnom vlasništvu, koji su također sudjelovali na domaćim i svjetskim izložbama. Istaknut ću one s kojima je Berger surađivao i čija je djelatnost vidljiva upravo iz spomenutih dopisa i narudžbi: Moslavačko narodno tkivo vlasnice Ane Šajnović iz Osekova,¹⁵ Industrija narodnog veziva u vlasništvu obitelji Matavulj iz Šibenika, Proizvodnja ručnih radova i oprema za nevjeste u vlasništvu Žige Brichte iz Vinkovaca, Trgovina manufakturnom robom – Vlastiti proizvod jorgana i veliko skladište slavonske narodne nošnje u vlasništvu Adolfa Hirtweila iz Vinkovaca te krznar Stjepan Šimunić iz Gradiške. Ovdje valja istaknuti i dvije snalažljive “poduzetnice” iz Kistanja, očito iz iste obitelji – Darinku Malešević i Ljubicu udanu Malešević – koje su u svome mjestu razvile trgovačku i obrtničku djelatnost plaćajući živežnim namirnicama tekstilne rukotvorine naručene od domaćih žena.¹⁶

Berger je također surađivao s pojedincima na terenu, najčešće iz Slavonije, od kojih je nabavljao dijelove nošnje (muške košulje – *rubine*, pojaseve – *tkanice*, rupce za glavu ukrašene zlatovezom – *šamije*, pregače – *oprege*) i manje tekstilne predmete (vunene prostirke – *ponjavce*, stolnjake, nadstolnjake, salvete, rupčice i drugo).¹⁷

U domaće i inozemne izložbe Berger je nastojao uključiti i državne institucije i poduzeća koja su u okvirima svojih djelatnosti proizvodila tržištu prilagođene predmete – primjerice, Državnu obrtnu školu iz Splita, Državnu tkaonicu ćilima iz Sarajeva, Oblasnu tkaonicu beza i vezionicu iz Sarajeva te Državne kaznene zavode iz Lepoglave i Sremske Mitrovice. Nažalost, na temelju malobrojnih sačuvanih spisa ne mogu se donositi zaključci o ukupnoj djelatnosti navedenih institucija i poduzeća. Kasnije u tekstu navodit ću, koliko bude moguće, predmete koje su proizvodili i slali na izložbe, na temelju čega će biti vidljiv udio njihove djelatnosti.

4.2. Izložbena djelatnost Etnografskog muzeja 1925.-1939.

I. Izložbe u inozemstvu

Pariz, 1925. Prva međunarodna izložba na kojoj je nakon osnutka službeno sudjelovao Etnografski muzej bila je 1925. u Parizu. Nažalost, u Dokumentaciji Etnografskog muzeja nema sačuvanih spisa vezanih za ovu izložbu. Nada Gjetvaj navodi samo

¹⁵ Na žigu radionice istaknuta je Ana kao vlasnica, iako je Berger pisma najčešće adresirao na Stjepana Šajnovića.

¹⁶ Isto pismo predsjednice Cavtajske udruge Salamonu Bergeru od 28.9.1931.

¹⁷ U dokumentaciji je sačuvano najviše pisama od Anice Ćurić iz Otoka, Katice Paradiković iz Semeljaca i Eve Perić iz Gorjana.

“predmete našeg narodnog rukotvorstva” (1989: 94). U katalogu izložbe pisanom na francuskom jeziku, *L'art décoratif et industriel dans le Royaume SHS*, stoji da su izložena umjetnička djela iz domene *naše kućne industrije* – narodne nošnje, tkanine i vezovi, crteži na drvu i staklu, koža, keramika i drugi predmeti na kojima se primjenjuju različite tehnike ukrašavanja (1925: 9).¹⁸ Katalog je opremljen s nekoliko fotografija. Od etnografskog materijala prikazane su narodne nošnje iz Zagorja (fotografija), pregače iz dinarskog područja, drvene pastirske čaše *kepčije*, čipke te nekoliko prostirki i *čilima* u sastavu građanskih soba. Nije moguće utvrditi koje je od navedenih predmeta poslao, odnosno izložio, Etnografski odio Narodnog muzeja iz Zagreba.

Pariz, 1927. U Dokumentaciji o izložbenim djelatnostima Muzeja također nema nikakvih podataka o ovoj izložbi. N. Gjetvaj bilježi da su bili izloženi čilimi i vunena tkanja s područja Jugoslavije (1989: 94).¹⁹

U dijelu Bergerovih dopisa također nema takvih koji bi se odnosili na navedene dvije izložbe, iako se jedan, posebno zanimljiv, možda može dovesti u vezu s njima. Naime, u pismu datiranom 17. prosinca 1925. Darinka Malešević iz Kistanja odgovara na Bergerov upit (od 5. studenog 1925.) o izradbi i uporabi čilima koje mu je prethodno poslala. Malešević ističe da takve čilime koji se upotrebljavaju na zidovima pored *otomana* “... naše seljanke izrađuju za građane” te da se u velikom broju prodaju u Zadru, Splitu, Zagrebu i Beogradu.²⁰ Iz pisma je također vidljivo da je u Zagreb poslala veći broj “dalmatinskih pregača s resama i bez njih,²¹ vezene pojaseve, torbice i vezove s čarapa”.

Barcelona, 1929. Iduća velika izložba na kojoj je sudjelovao Muzej održana je 1929. u Barceloni – *Exposicion Internacional de Barcelona*. U ovom slučaju također nema preciznih podataka, ali je iz nekoliko Bergerovih pisama upućenih suradnicima na terenu vidljivo da su neprodani predmeti s ove izložbe prebačeni kasnije u Kopenhagen. Detalji iz Bergerovog pisma upućenog Eleonori Švrljugi, supruzi ministra financija, u kojem piše da na izložbe treba slati samo “... naše krasneinove produkte domaćih radova, kojima se jedino može dostojno afirmirati u inostranstvu ...” (Berger, 6.1.1930.), te da “... svakako treba odustati od prakse, koja se vršila i kod izložbe u Barceloni, da se šalju stari, nečisti i pokrpani etnografski predmeti, koji imaju značenja samo za nauku, a koji ovako izloženi pred međunarodnom publikom samo degraduju kulturni i umjetnički život našeg naroda ...” (Berger, 6.1.1930.) izravna su potvrda Bergerovih stavova o proizvodima pučke umjetnosti i obrta, odnosno o potrebi njihova izlaganja na međunarodnim izložbama. Na tome se temeljila ukupna njegova djelatnost – podjednako privatna (krajem 19. st. i početkom 20. st.) i ona realizirana u okvirima domaćih i stranih izložbenih aktivnosti Muzeja.

¹⁸ Na prijevodu pojedinih odlomaka kataloga zahvaljujem kolegici Maji Ergović.

¹⁹ N. Gjetvaj u ovom dijelu teksta ne navodi izvore.

²⁰ U katalogu pariške izložbe iz 1925. navodi se da se u Kraljevini SHS u posljednje vrijeme jako razvila industrija sagova i prostirki – posebice u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Banatu (1925: 44).

²¹ Riječ je o tkanim vunenim pregačama iz zaleđa Dalmacije.

Haag, 1929. Čini se da je Berger proizvode kućne industrije 1929. poslao i na izložbu u Haag. U kopiji jednog njegovog pisma, bez oznake datuma i primatelja, stoji da se nije mogla prirediti izložba u Rotterdamu, jer je u Haagu sve rasprodano. Perlaković, službenik u Konzulatu Kraljevine SHS, iz Rotterdamu 12. studenog 1929. piše Bergeru da su stvari u Haagu “kupci odneli” te donosi pohvale nekoliko nizozemskih novina. Posebno ističe *Groene Amsterdamer* u kojemu je kritičar Otto von Tussenbreek napisao, kako se u vezi s ovom izložbom reklamiraju kućna industrija i obrt, a da je on zapravo vidio “narodnu umjetnost” i “duševnu stvaralačku snagu naše nacije”.

Calgary, 1930. Za veljaču 1930. u Calgaryju u Kanadi, pripremala se također izložba proizvoda narodnog kućnog obrta, s ciljem prezentacije i pronalaženja tržišta. Iseljenički Komesarijat iz Zagreba poslao je 9. studenog 1929. Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja, Odsjeku za iseljavanje i doseljavanje u Beogradu, dopis u kojemu stoji da se u veljači iduće godine u Calgaryju održava Folk Dance and Folk Song and Handicraft Festival na kojemu bi se trebala predstaviti i “naša zemlja”. Šef Iseljeničkog komesarijata dr. Fedor Aranicky preporučio je da se “aranžiranje odnosno nabava predmeta za izložbu” povjeri Etnografskom muzeju u Zagrebu.

Salamon Berger pisao je početkom prosinca svim svojim suradnicima na terenu dopise u kojima ih obavještava o predstojećoj kanadskoj izložbi i traži da pripreme konkretne proizvode “... i to kako su bili izloženi 1928. na Zagrebačkom Zboru”. Uvodni dijelovi dopisa su identični, a onda slijedi popis potrebnih predmeta.

Tako od krznara Stjepana Šimunića iz Gradiške traži: “Kožuhe s rukavima, muške, dosta velike solidno cifrane; pršnjake, ženske kožuniće, torbice iz bijele i žute kože, sve solidno izrađeno.” (Berger, 2.12.1929.).

Ljubica i Darinka Malešević iz Kistanja trebale su pripremiti: “Tablete razne veličine, jastuci (ne napunjeni), vezeni; 2 do 3 para zavjesa, vezenih ili tkanih; Garniture za čaj, vezene; Džepnih maramica, svilenih i iz batista, vezenih (više tuceta); Ženske i dječje kapice, vezene iz batista (više komada); Razne torbe od vune i vezene (više komada); vizitiere i novčarke, vezene (više tuceta)” (Berger, 2.12.1929.).

Od Tvrtke Matavulj iz Šibenika Berger je zatražio vezene narodne kapice i torbice u “prvoklasnoj izradi”. Oni mu ubrzo odgovaraju da su “... posao u ovim predmetima ponovno razgranali kao prije rata (Prvog svjetskog, što ukazuje na činjenicu da je djelatnost postojala i znatno ranije, za vrijeme Austro-Ugarske monarhije, nap. a.), dapače uvećali, jer smo uveli mnogo narodnih vezova za koje se osobito stranci interesuju.” (Berger, 9.12.1929.). Dalje pišu o cjelokupnoj proizvodnji – što, radi boljeg pregleda djelatnosti Tvrtke, citiram u cijelosti: “Narodne kape izrađujemo u različitim vrstama i izradbama, a imademo i sve vrste koje se nose u Dalmaciji, Lici, Bosni i Hercegovini. Torbice imademo u raznim veličinama u pamuku ili svili. Osim toga izrađujemo u većim količinama obrovačke muške kostime, stare originalne muške šibenske, kosovačke ženske. Imademo tepiha sastavljenih od po 2 dalmatinske pregače. Izrađujemo ženske modne prsluke u raznim fazonama sve u narodnom vezu i ruč-

nom radu a od najfinije čohe i izradbe. Ovi se nose i kod nas, a osobito ih stranci vrlo rado uzimlju.” (Berger, 9.12.1929.).

Državnoj obrtnoj školi u Splitu preporučio je Berger da u pripremi drži “ ... tekstilne radove, nekoliko ćilima manjih, vanjkuša (ne napunjenih radi transporta), vezi-va, paških čipaka, tableta, stolnjaka i t.d. ali najviše sitne stvari, kolekciju rezbarija, kako ih izrađuje Vaša škola.” (Berger, 10.12.1929.), a Državnoj tkaonici ćilima iz Sarajeva: “3 do 4 mala ćilima oko 80x120 do 140 zagasite boje, Tablete (pokrovci) razne veličine, vezeni i tkani, Jastuke (ne napunjene) vezene, 2 do 3 para zavjesa platenih, vezene ili tkane, Garniture za čaj, vezene, Džepne maramice, svilene i iz batista, vezene (više tuceta), Ženske i dječje kapice, iz batista, vezene (više komada), Razne torbice od vune i vezene (više komada), Vizitiere i novčarke, vezene (više tuceta), Čipke: beker-kera cvetna, kera na keru, badem-kera, Radove iz metala (eventualno 2-3 doze za cigarete) i slične u manjem broju, Drvene rezbarije (samo malene stvari).” (Berger, 2.12.1929.).

Državnom kaznenom zavodu u Mitrovici Berger je preporučio da sudjeluju u izložbi te da pripreme “ ... raznih dugoljastih kutija manjeg formata, okruglih kutija sa i bez poklopca, kepečija i manjih ćaturica sve dakako bogato rezbareno i u prvoklasnoj izradi ...” (Berger, 7.12.1929.).

Planirana izložba u Calgaryju nije se održala. Iz sačuvanih Bergerovih dopisa i dokumentacije o izložbama Muzeja nije moguće utvrditi razlog. Prema dopisu Iseljeničkog izaslanstva za Kanadu Kraljevine Jugoslavije poslanom u travnju 1930. Ministarstvu socijalne politike i narodnog zdravlja, Odjelu za iseljavanje i doseljavanje, na izložbi u Calgaryju sudjelovale su “naše iseljenice” sa svojim radovima, a Salamon Berger poslao je slike s etnografskim motivima.

Kopenhagen, 1930. Materijal prikupljen za kanadsku izložbu bio je izložen iste godine na velikoj svjetskoj izložbi u Kopenhagenu.²² Berger je ministru socijalne politike i narodnog zdravlja 28. siječnja 1930. uputio dopis u kojemu, između ostalog, piše: “Kako se je ... trebao materijal za ovu kanadsku izložbu spremati, to sam se obratio na razne producente, moje stare suradnike, da mi pošalju materijala, što su mnogi već i učinili. – Moram priznati, da je usled odustajanja od kanadske izložbe nastala nezgodna situacija, jer su producenti, većinom mali ljudi, ostali sa svojom robom i izrađevinama u neprilici. Situaciju je ovaj put spasila okolnost, što sam sabrane stvari mogao upotrebiti za izložbu u Kopenhagenu, koju priređuje Ministarstvo Trgovine i Industrije.” (Berger, 1930).

U Kopenhagen su poslana tri sanduka i nekoliko jutenih vreća s materijalom namijenjenim za izlaganje i/ili prodaju. Predmeti Ženske udruge za očuvanje i promicanje hrvatske pučke umjetnosti i obrta bili su spakirani u sanduk br. 1: *postolnjaci* s 4 ili 6 ubrusa, stolnjaci, šalovi, tkani i vezeni jastuci, torbice, pojasevi, tkane haljine, *oplećci*, hlače, kaputi (dugi i kratki), kostimi, kapice, pidžame, omoti za dopisnice, kožni no-tesi, obruči za ubruse, kazala, doze za cigarete, pepeljare, knjige i mape (nije mogu-

²² Točan naziv ove izložbe ne nalazi se ni u Dokumentaciji o izložbenim djelatnostima Etnografskog muzeja ni u Bergerovim dopisima.

će utvrditi o kojim se izdanjima radi). Ovaj sanduk, za razliku od ostalih, nije imao oznaku “za prodaju” niti “nije za prodaju” pa nije moguće utvrditi je li to bio materijal namijenjen isključivo za izlaganje.

Drugi sanduk sadržavao je predmete namijenjene prodaji. Petrinjska ženska udruga bila je zastupljena s pokrivalima, garniturama za čaj, narodnim haljinama, ogrtačima, torbicama, *taškama* i ukrasnim dodacima za odjeću o kojima nema preciznijih podataka. Anka Šajnović iz Osekova poslala je uz “stare originale” – odijelo, pregaču, pokrivač i jastuk – i novoizrađene predmete: ogrtače, haljinice, taške, stolnjake, *nadstolnjake*, *tablete*. U istom sanduku bilo je još nekoliko jastučnica, ručnika i raznih dijelova nošnje koji su nabavljeni od Zorke Sever iz Popovače i Slave Jesicha iz Prelošćice te paške čipke koje je poslao Frane Budak.

U sanduku br. 3 popisani su, između ostalog, predmeti koji su bili izlagani u Barceloni, ali nisu prodani. Takvi su označeni kao materijal koji “nije za prodati”:

- Radionica Šajnović, Osekovo: torbice, *poculice*, jastuci, stolnjaci;
- Zorka Sever, Popovača: *poculice*, jastučnice;
- Drvorezbarija Sabljak (bez oznake mjesta): posudica, kovčežić;
- Državna tkaonica ćilima, Sarajevo: *ćilimi*;
- “Osvitanje” udruženje muslimanki, Sarajevo: *kerane čipke*, stolnjaci i ubrusi, *peškiri*;
- Split (bez oznake obrtnika ili institucije): stolnjak, *nadstolnjak*, *postolnjak*, *keratićela*, čipke u *rami*, *ćilimi*, torbice;
- Dr. Zdunić, Sisak: dijelovi nošnje i jastučnice, te
- *narodne nošnje Osječke oblasti* (bez oznake pošiljatelja, autora ili vlasnika): ženska košulja, pregače, muški prsluk, *potpetalo*, *ponjavac*, stolnjak.

Dio materijala za koji nije jasno je li bio smješten u istom sanduku (br. 3), a vezano s time i na izložbi u Barceloni, imao je oznaku “za prodati”: prsa ženskih košulja, dijelovi dalmatinskih kaputa, *natikači*, rukavi (parovi), odijelo slavonsko, pregača, *zobun*, torbe, pokrivač za krevet. Trgovina manufakturnom robom vlasnika Adolfa Hirtweila iz Vinkovaca bila je zastupljena sa sljedećim predmetima: *kapa zlatara*, *šamija zlatara*, *zavoj zlatom vezen*, *džega zlatara*, *zlatna slavonska džega*,²³ a obiteljski obrt Malešević iz Kistanja s *tabletima*, *milleuima*, *postolnjacima*, *ćilimima*, haljinama, pregačama i torbicama.

Na svjetskoj izložbi u Kopenhagenu sudjelovali su i: Samostan sestara Sv. Križa iz Đakova s četiri slavonska *ćilima*; Oblasna tkaonica beza i vezionica iz Sarajeva s *postolnjacima*, *milleuima*, *keranim maramicama*, prekrivačima, haremskim vezenim pokrivačima, *peškirimima*, haljinama, šalovima, kaputićem, *tkanicama*, *kapicama* i vezenim torbicama; Banovinska radionica za umjetne zanate iz Sarajeva s *ibricima*, pudrijerama, tintarnicama, ogledalima i kutijama za duhan; te ženska udruga Ferenčak i Zanatli-

²³ Sudeći prema ovim lokalnim nazivima, predmeti potječu iz istočnog dijela Slavonije i dijelova Srijema.

ska udruga iz Livna. Nema preciznijih podataka o posljednjim dvjema navedenim udrugama i o građi kojom su bili zastupljeni na ovoj izložbi.

Saarbrücken, 1931./1932. Etnografski muzej sudjelovao je 1931./32. na svjetskoj izložbi u Saarbrückenu s predmetima narodnog rukotvorstva (Gjetvaj, 1989: 94), ali u Dokumentaciji nema nikakvih pisanih tragova o tome.

Kopenhagen, 1931./1932. Za kraj 1931. ili početak 1932. planirana je još jedna manja izložba u Kopenhagenu. Sekretar Kraljevskog konzulata u Kopenhagenu, Franjo Pakaci, poslao je u rujnu 1931. Bergeru dopis kojim ga obavještava da je dansko kulturno društvo Foreningen af 1860, čiji su članovi na proputovanju Jugoslavijom posjetili i Etnografski muzej u Zagrebu, zbog oduševljenja bogatstvom i ljepotom naše narodne umjetnosti, odlučilo “aranžirati posebnu jugoslavensku izložbu u svojim lokalima” (Pakaci, 12.9.1931.). Izložba je trebala pobuditi interes za proizvode pučke umjetnosti i obrta, odnosno za kupovanje “jugoslavenskih narodnih umjetnina” u Danskoj (Pakaci, 12.9.1931.). Za vrijeme izlaganja trebale su se bilježiti narudžbe, a predmeti bi se kasnije slali kupcima. Pakaci moli Bergera da mu u tu svrhu pošalje proizvode radionica Šajnović iz Osekova i Malešević iz Kistanja.²⁴ Berger mu ubrzo odgovara da će učiniti sve što je u njegovoj moći te da će “... svojim radom i nastojanjem dokazati Ministarstvu i drugim kompetentnim faktorima, da ima kod nas mogućnosti, da se ova grana narodne privrede na milijunske svote izvoza dignuti može.” (Berger, 16.9.1931.).

Međutim, već idući mjesec Pakaci, koji je bio spreman u nabavu i carinu uložiti vlastita sredstva, moli Bergera da poništi spomenute narudžbe, jer je uslijed gospodarske krize pao tečaj dinara. Velika svjetska gospodarska kriza imala je, dakle, negativnog utjecaja i na proizvode kućnog obrta i industrije. Potvrdu ovoj činjenici daje i pismo Darinke Malešević iz Kistanja upućeno Bergeru 20.4.1932. u kojem se žali na prošlu “gladnu godinu i slab prolaz” svoje robe. Dalje piše: “Žene nasrću i mole da nešto narade, ali se ne može dalje ulagati radi neizvjesnosti i radi toga što slabo dolazi isplata od robe koju sam dala na komisiju” (tj. Bergeru na prodaju).

No, Berger je i dalje proizvode kućne radinosti nastojao plasirati na strana tržišta preporučujući radionicama što niže početne cijene proizvoda i plaćajući neprodanu robu u inozemstvu vlastitim novcem (Berger: dopis Pakaciju, 18.4.1932.).

New York, 1939. Ovo je bila posljednja velika međunarodna izložba prije početka Drugoga svjetskog rata na kojoj je Muzej sudjelovao. Za razliku od prethodnih izložbi na kojima su izlagani tržišno pogodni i estetski dopadljivi predmeti, za ovu je grada odabirana i prezentirana prema bitno drugačijim kriterijima. Nastojalo se sustavno prikazati kompletne narodne nošnje različitih hrvatskih i susjednih krajeva, pri čemu se ponekad nekompletan muzejski materijal popunjavao građom s terena. Značajan pomak od ranijih izložbi predstavljalo je i izlaganje svakodnevnih uporabnih predmeta, kao i onih vezanih uz nematerijalnu kulturu, čime se pokušalo dati cjelo-

²⁴ Također ističe da se ne šalju taške i ženske kape – “nijednu vrst” – jer se ondje ne mogu prodati.

vitu sliku tradicijskog života na hrvatskom selu i susjednim bosansko-hercegovačkim, slovenskim i srpskim područjima.²⁵

Prikupljanje, a dijelom vjerojatno i odabir predmeta preuzela je Državna obrtna škola iz Zagreba. Za etnografski materijal bila je zadužena akademska slikarica Zdenka Sertić.²⁶ Muzeji iz pojedinih regija tadašnje Jugoslavije pripremali su, osim građe iz svojih fundusa, i materijal od udruga i pojedinaca s terena kojeg su pokrivali svojom djelatnošću.²⁷

Etnografski muzej iz Zagreba kompletirao je veći broj narodnih nošnji iz hrvatskih i nekih susjednih područja. Prikazana su muška odijela iz Slavonije, Svete Nedjelje, Jamnice, Like, Kijeva, Žegara, Šibenika, Konavala i Duvna, alkarska odora iz Sinja i begovska nošnja iz Bosne i Hercegovine.²⁸ Alkarsku odoru ustupilo je Viteško društvo "Alkar" iz Sinja, a dijelovi muške nošnje iz Žegara posuđeni su od Pere Milića. Ženskim nošnjama bili su zastupljeni sljedeći lokaliteti i regije: Baranja, Đakovo, Sunja, Brezovica, Kupinec (mladenka), Bistra, Jamnica, Kijevo, Obrovac i Livno. Lutke odjevene u tradicionalno ruho bile su izložene ispred velikoga višedijelnog panoa koji je predstavljao cijelu Jugoslaviju i tradicijsku kulturu naroda koji u njoj žive. Pano je osmislio i naslikao Ljubo Babić. Osim kompleta narodnih nošnji, Etnografski muzej iz Zagreba pripremio je i pojedinačne reprezentativne predmete tradicijskoga tekstilnog inventara (torbe, prostirke), nakit, obuću, lončarske proizvode, oruđa, drvene rezbarene predmete (tikvice, preslice) i pisanice iz raznih krajeva Hrvatske.²⁹

²⁵ Beogradske Novosti 20. veljače pod naslovom "Jugoslavija će biti odlično zastupana na internacionalnoj izložbi u New Yorku" opširno pišu o organizaciji koja je povjerena zagrebačkoj Obrtnoj školi. Jugoslavija je dobila prostor od 1000 m² u velikom zajedničkom paviljonu koji je projektirao arhitekt Ernest Weismann. Za postav je bio odgovoran zagrebački arhitekt Gjuro Kavurić koji je u interijer paviljona spretno uklopio kiparske radove, slike, predmete umjetnog obrta, grafikone i drugi izložbeni materijal prikupljen od etnografskih muzeja u Zagrebu i Ljubljani, Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Trgovinskog muzeja iz Beograda, Ministarstva socijalne politike, Ministarstva trgovine, Trgovačke komore, Turističkog saveza, higijenskih zavoda i drugih "zainteresiranih institucija" (20.2.1939.). Prilikom organizacije ove izložbe velika se pažnja posvetila iseljenicima, kod kojih je trebalo pobuditi nacionalni ponos i sjećanje na "stari kraj". Ciljevi izložbe bili su, kako navode Novosti, "pobuda interesa Amerikanaca za naše prirodno bogatstvo i privredne ljepote" te privlačenje američkih turista u Jugoslaviju.

²⁶ Zdenka Sertić je od 1921. godine, prvo kao "namjesna učiteljica", a zatim kao "prava učiteljica", bila zaposlena u Etnografskom odjelu Narodnog muzeja na radnome mjestu crtača – slikara. Tridesetih godina radila je kao profesorica na zagrebačkoj Ženskoj i Muškoj učiteljskoj školi, u I. muškoj realnoj gimnaziji te pri Bansknoj upravi u Zagrebu. Od 1941. do kraja radnog vijeka 1959. godine neprekidno je radila u Etnografskom muzeju kao crtač, crtač-slikar, akademski crtač i likovni suradnik (Ivkanec, 1997: 9-10).

²⁷ Primjerice, Trgovinski muzej iz Beograda poslao je na odabir građu iz svog fundusa te predmete koje su izradili u ženskim udrugama *Kolo srpskih sestara* i *Pazar*.

²⁸ Na pojedinim popisima iz omota s pripremnim fazama izložbe pojavljuju se još nošnja bokeljske mornarice i nošnja crnogorskog vojvode, ali nije jasno koja je institucija bila odgovorna za njihovu nabavu.

²⁹ Trgovinsko-obrtni muzej iz Beograda na ovoj je izložbi sudjelovao s tekstilnim materijalom – uglavnom nošnjama s područja Srbije i Kosova te manjim uporabnim tekstilnim predmetima. Muzej je osnovan 1921. godine, a njegovi zadaci gotovo su se poklapali s onima koje je u svom pravilniku imao zagrebački Trgovačko-obrtni muzej.

Etnografski muzej iz Ljubljane predstavio je također tekstilnu građu sa svog područja te manji broj sitnih drvenih uporabnih predmeta.

II. Stalni postavi Etnografskog muzeja u Zagrebu

Za razliku od prethodno prikazanih međunarodnih izložbi, na kojima su posredstvom i/ili u organizaciji zagrebačkog Etnografskog muzeja izlagani uglavnom tekstilni i sitni drveni predmeti izrađeni u okvirima organiziranoga kućnog obrta i namijenjeni prodaji, u stalnim izložbama postavljenima u prostorima Muzeja u tom razdoblju (1922., 1934. i 1935.) odražavao se nešto sustavniji pristup prikupljanju i prezentiranju građe koji je svojim stručnim konceptima i radom usmjeravao prvi kustos Vladimir Tkalčić. Pristupilo se sustavnom prikupljanju “... sveukupne građe tradicijske kulture i života seljaka, u prvom redu s područja Hrvatske, nastojeći pravilno nadoknaditi jednostranost tadašnjeg sustava muzejskog fundusa gdje su prevladavali gotovo samo tekstilni proizvodi.” (Gjetvaj, 1989: 21). Muzejska izlagačka djelatnost razvijala se i mijenjala paralelno sa sakupljačkom djelatnošću.

Prikupljena građa u Muzeju prvi je puta izložena prilikom posjeta kralja Aleksandra Karađorđevića Zagrebu, u srpnju 1920., a za javnost je postav prvi puta otvoren 1922. (Gjetvaj, 1989: 21-22). Zbog pretrpanosti i nejasnih principa izlaganja postav je djelomično mijenjan tijekom prve polovice 1934. (Širola uz Tkalčića i Gavazzija) te 1935. godine (Ivo Franić). Međutim, ni te se “nove” koncepcije nisu pomaknule puno dalje od devetnaestostoljetnih praksi izlaganja velikih količina materijala, često i po nekoliko desetaka istovrsnih predmeta grupiranih po namjeni, tehnici izradbe i ukrašavanja ili složenih po regionalnom/lokalnom principu. No, sudeći prema vodičima kroz postave³⁰ izlagana je doista raznovrsna građa; obuhvaćeni su svi aspekti tradicijske kulture na hrvatskim i susjednim područjima, uključujući i vrijedne eksponate izvaneuropskih kultura. U sklopu djelomično izmijenjenog postava iz 1935. *Primijenjena pučka umjetnost* izdvojena je u posebnu cjelinu (IX.) na prvom katu izložbenog prostora. Sadržavala je paške čipke, različita vunena pletiva iz Slavonije, tkane torbe, vrećice za novac i pojaseve iz Dalmacije, radove u koži, odjeću i tekstilno posoblje te “uspomene g. dir. S. Bergera” (Gjetvaj, 1989: 40). Početkom Drugoga svjetskog rata građa je pohranjena u sklonište.

Izložbe u muzejskom prostoru. Do početka Drugoga svjetskog rata Etnografski muzej u Zagrebu pripremio je u svojim prostorima, osim nekoliko stalnih postava i/ili njegovih izmjena, i izložbu radova Srečka Sabljaka (1931.), na kojoj su prikazani predmeti primijenjene narodne umjetnosti izrađeni po uzoru na muzejske eksponate. Radilo se o drvenim predmetima – kutijicama, britvenicama, preslicama, dijelovima namještaja – ukrašenima različitim tehnikama. Nažalost, u Dokumentaciji nema podataka o ovoj izložbi.

III. Domaće izložbe

Etnografski muzej u Zagrebu dvadesetih i tridesetih godina 20. st. aktivno se uključivao i u domaća zbivanja.

³⁰ Kus–Nikolajev, Mirko 1927. *Šetnja kroz Etnografski muzej u Zagrebu, Pismeni vodič*, Zagreb; Franić, Ivo 1935. *Reorganizovani Etnografski muzej u Zagrebu*, Zagreb.

Beograd, 1930. Prilikom Sveslovenskog sokolskog sleta 1930. u palači Kola srpskih sestara u Beogradu bila je organizirana Izložba kućne industrije s ciljem unapređenja proizvodnje narodnog tkanja i veziva. Ministarstvo trgovine i industrije, pod čijim se pokroviteljstvom izložba održavala, za organizaciju je zadužilo upravo Salomona Bergera. On je za tu prigodu napisao i kraći popratni tekst pod naslovom *Za unapređenje naše kućne industrije* u kojem ponovno iznosi svoja temeljna stajališta o proizvodima pučke umjetnosti i obrta.

Na izložbi su sudjelovale brojne institucije i privatne osobe iz tadašnje Kraljevine. Etnografski muzej iz Zagreba predstavio se raznolikom tekstilnom građom – ženskim narodnim nošnjama iz Slavonije (2 kompleta), Siska (2 kompleta), Brezovice i Slovenije te muškim nošnjama također iz Slavonije i Brezovice. Ostala područja bila su zastupljena pojedinačnim predmetima – dijelovima narodne nošnje, uporabnim tekstilom i fragmentima tkanja i vezova. U popisu izložbenih predmeta (iz Bergerovih dopisa) navode se predmeti često bez oznake lokaliteta. Ipak, moguće ih je regionalno raspodijeliti na temelju ponekad zabilježenoga lokalnog nazivlja. Najzastupljenija su bila područja središnje Hrvatske – Moslavina i Posavina. Osim tekstilnog materijala, Muzej je izložio i veći broj slika Zdenke Sertić – *Nevestice iz Vrbnika, Djevojka iz Šestina, Dječak iz Šestina, Žena u tuzi – Brezovica, Djevojka iz Vukomerca, Posnehalje iz Sv. Nedjelje, Žene iz okolice Siska, Momak iz Rečice, Žena iz Šišljavića, Žena iz Jamnice, Snaša iz Slavonije, Djevojka i snaša iz Slavonije i Žena sa Gorenjskoga*.

Iz popisa i nekih Bergerovih pisama također je razvidno da nije izlagana samo građa iz muzejskog fundusa³¹ (Z.G.Z., Š.M. i Et), nego i materijal privatnih vlasnika ili proizvođača s terena – radionica Šajnović iz Osekova, Malešević iz Kistanja i Matavulj iz Šibenika, trgovine Hirtweil i Proizvodnje Brichta iz Vinkovaca i drugih subjekata.³² Svoje su izradevine izlagale i Hrvatska obrtnička zadruga iz Gornjeg Vakufa, Beogradsko žensko društvo, Pirotska ćilimarska zadruga i druge udruge. Izlagači na ovoj izložbi, kao i na onima priređivanima prilikom Zagrebačkoga zbora, imali su posebne pogodnosti za karte i robu na željeznici.

Izložbe u sklopu Zagrebačkog zbora. Muzej je tridesetih godina sudjelovao i na izložbama Zagrebačkog zbora. Gjetvaj bilježi Ribarsku izložbu i Izložbu primijenjenih narodnih rukotvorina – obje 1935. (Gjetvaj, 1989: 94), ali o njima nema nikakvih podataka. Međutim, u Bergerovim dopisima mogu se naći tragovi koji svjedoče i o ranijem sudjelovanju ili utjecaju Muzeja (ili barem njegovoga tadašnjeg počasnog ravnatelja) u događanjima oko Zagrebačkog zbora. Sačuvan je popis predmeta u Bergerovom vlasništvu koji su izlagani 1931. godine – dijelovi narodnih odijela, *tkanice*, stolnjaci,

³¹ Po povratku u Zagreb građa prikupljena posredstvom Etnografskog muzeja, smještena u otvorenim vagonima, u 5 sanduka i 3 jutena omota, bila je izložena višednevnoj kiši i znatno oštećena. Brojni Bergerovi dopisi Zavodu za unapređivanje spoljne trgovine Ministarstva trgovine i industrije te utjecajnim osobama svjedoče o njegovim upornim nastojanjima da se isplati potpuna i ugovorom prethodno utvrđena odšteta od osiguravajuće kuće "Jugoslavija" d.d., filijala Zagreb, a koju je ova nastojala smanjiti oduvlačenjem sudskog procesa koji se vodio u Beogradu (1931. i 1932.).

³² U popisima izlagane robe nema svih ovih radionica, ali je tragove njihova sudjelovanja na beogradskoj izložbi moguće pronaći u dopisima i računima iz 1931. i 1932.

prostirke i fragmenti tkanja i vezova.³³ Iduće je godine Berger pisao svojim suradnicima na terenu da ga je ravnatelj Zagrebačkog zbora molio “da pripomogne u organizaciji” pa ih upućuje da samostalno sudjeluju na izložbi te da traže veći i besplatni izložbeni prostor i popust na željeznici (ožujak, 1932.). Drugih podataka o izložbenim djelatnostima vezanima uza Zagrebački zbor u Dokumentaciji nema.

Zaključno

Pokušaji organiziranja kućne radinosti usmjereni na praktičnu funkciju poboljšanja ekonomskog statusa seljačkih slojeva, kao i na simboličnu razinu usmjeravanja i prezentacije “naše narodne” tekstilne umjetnosti, te ujedno i prijedlozi za institucionalni (muzejski) okvir tih djelatnosti, javljaju se u hrvatskoj političkoj i kulturnoj javnosti od zadnje četvrtine 19. st. (I. Kršnjavi, F. Vrbančić, S. Berger). Posebno su takva nastojanja prisutna u prvim desetljećima 20. st. kada se na hrvatskom prostoru, kao i u ostalim dijelovima Austro-Ugarske, javlja organizirana kućna proizvodnja tekstilnih predmeta namijenjenih domaćim i stranim građanskim društvenim slojevima. Na tržištu prilagođenim tekstilnim predmetima primijenjeni su pučki dekorativni elementi, odnosno tehnike izradbe i ukrašavanja. Organizirano kućno rukotvorstvo/industrija u tom je razdoblju postalo važna gospodarska djelatnost.

Veliku ulogu u organiziranju, poticanju i razvijanju kućnoga rukotvorstva imali su pojedinci, ustanove i udruge osnovane u gradskim i ruralnim sredinama. Najdalje je svoju djelatnost na prijelazu iz 19. u 20. st. razvio zagrebački trgovac i industrijalac Salamon Berger koji je godinama radio na organiziranju, unapređivanju i usmjeravanju kućne industrije. Prvi značajni pomak u institucionalnom smislu, predvođen zagrebačkom Trgovačko-obrtničkom komorom, bilo je osnivanje Trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu 1904. godine. U članku pripremljenom povodom obilježavanja 140. godišnjice rada ove Komore povjesničarka Mira Kolar Dimitrijević ustvrdila je da Trgovačko-obrtni muzej do početka Prvoga svjetskog rata “dobiva dopadljivi etnografski karakter i postaje muzej kućne radinosti slavenskog juga” (1992: 72). Jedna od manjih, prethodno s ostalim obrtničkim i industrijskim proizvodima izlaganih zbirki bila je ona tzv. *kućnog obrta*, 1905. otkupljena od Bergera, koja je, prema M. Kolar-Dimitrijević, uz još jednu kasnije nabavljenu njegovu zbirku (tzv. *Zemaljsku zbirku Salamona Bergera*, 1919.), postala temeljem pretvaranja Trgovačko-obrtnog u Etnografski muzej.³⁴

³³ Predmeti iz Bergerovih zbirki bili su izlagani na izložbi uza Zagrebački zbor i 1928. te su privukli veliku pozornost (Leček, 2004: 24).

³⁴ Ne analizirajući dublje izložbene i druge djelatnosti novoosnovanog Etnografskog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, M. Kolar-Dimitrijević je ustvrdila da je ta ustanova do šestosiječanjske diktature 1929. “životarila, nedovoljno opremljena, sa slabim financijskim sredstvima i malobrojnim kadrom” (1992: 71). Međutim, kasnije ističe da je Etnografski muzej postao ugledna i u svijetu priznata ustanova (1992: 71).

No, Etnografski muzej u Zagrebu sudjelovao je, često upravo na poziv nadležnih ministarstava, od svog osnutka 1919. do početka Drugoga svjetskog rata na nekoliko međunarodnih i domaćih izložbi predstavljajući narodnu umjetnost hrvatskih i ostalih područja Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije. Tim je izložbama, kao i onim zajedničkim jugoslavenskim, snažan pečat dao upravo Salamon Berger – u to vrijeme već počasni direktor Muzeja. Berger je prednost davao pojedinačnim predmetima pučke umjetnosti izrađenima u okvirima kućne industrije, najvećim dijelom tekstilu i manjim uporabnim drvenim predmetima, pogodnima za prodaju na domaćim i stranim tržištima. U izložbene djelatnosti uključivao je brojne suradnike – obrtnike s terena, državne i područne institucije i poduzeća koji su u sklopu svoje redovne ili izvanredne djelatnosti izrađivali materijal pogodan za prezentaciju narodne umjetnosti i obrta te, naravno, za prodaju. Sačuvana Bergerova pisma i dopisi u razdoblju 1926.-1933. svjedoče o njegovim trajnim naporima oko unapređenja proizvodnje i plasmana proizvoda kućnog obrta. U njima je vidio ne samo izražajnu stvaralačku snagu naroda, nego, kao nekadašnji trgovac, i veliki potencijal ekonomskog prosperiteta sela. Ova se njegova nastojanja vezana i s izložbenom djelatnošću Muzeja, iako ograničena samo na manji dio etnografskog materijala – tekstil i sitnu drvenariju – dijelom poklapaju s ciljevima “asimiliranog” Trgovačko-obrtnog muzeja. M. Kolar-Dimitrijević navodi da je vodstvo tada vrlo utjecajne Radićeve stranke također upozoravalo na potrebu postojanja “čistog etnografskog muzeja” u kojem bi se prikupljale “tvorevine, koje su izradile ruke hrvatskog seljaštva” (1992: 71). Iz citata nije jasno jesu li Radićevci bili nezadovoljni “širinom” područja s kojih se prikupljao materijal ili posredničkom ulogom koji je Muzej imao između proizvođača, odnosno izrađivača i tržišta.

Bergerov rad ne možemo mjeriti suvremenim muzeološkim principima, već ga treba promatrati u svjetlu onovremenih prilika i svih aktivnosti oko protežiranja pučke umjetnosti i osnutka Etnografskog muzeja u Zagrebu koji je, zahvaljujući upravo Bergerovoj ranijoj djelatnosti i njegovim poznanstvima, ubrzo postao poznata i uvažavana institucija u zemlji i svijetu. Činjenica je da se Bergerove ideje o unapređenju kućnog obrta, kao i o prilagodbi tih izrađevina domaćim i stranim tržištima i modi (koje je zastupao kao trgovac, a kako je prikazano, i kasnije – kao ravnatelj zagrebačkog Etnografskog muzeja, sve do smrti), podudaraju i s onima koje su 1920-ih i 1930-ih godina bile glavnim ciljevima djelatnosti pojedinih građanskih udruga i Seljačke sloge, kulturno-prosvjetne organizacije HSS-a. Možemo ustvrditi da je od zadnje četvrtine 19. st. do početka Drugoga svjetskog rata kućni obrt gotovo kontinuirano imao zaštitnike i promicatelje koji su ga nastojali oživjeti, očuvati, poduprijeti, primijeniti i plasirati na domaća i strana tržišta te istovremeno pobuditi interes svih društvenih slojeva za ovo “narodno blago”. Veći dio, uglavnom sitnijih, tada na tržište plasiranih predmeta postao je kasnije i dijelom suvenirske ponude Hrvatske, odnosno Jugoslavije.

Već kod izložbe održane 1939. u New Yorku, ujedno i posljednje velike međunarodne izložbe prije početka Drugoga svjetskog rata na kojoj je Muzej sudjelovao, vidljive su znatne promjene u odabiru i prezentaciji građe. Nastojalo se sustavno prikaza-

ti kompletne narodne nošnje različitih hrvatskih i susjednih krajeva, pri čemu se ponekad nekompletan muzejski materijal popunjavao građom s terena. Značajan pomak od ranijih izložbi predstavljalo je i izlaganje svakodnevnih uporabnih predmeta, kao i onih vezanih uz nematerijalnu kulturu, čime se pokušalo dati cjelovitu sliku tradicijskog života na hrvatskom selu i susjednim bosansko-hercegovačkim, slovenskim i srpskim područjima.

Rana izložbena djelatnost Etnografskog muzeja u Zagrebu odvijala se, dakle, u dva pravca. Domaću i inozemnu izlagačku djelatnost usmjerenu na razvoj i predstavljanje kućne industrije, odnosno njezinih proizvoda namijenjenih prodaji na domaćim i stranim tržištima, definirao je prvi direktor Salamon Berger, dok je kustos Vladimir Tkalčić koncipirao sakupljačku i izlagačku politiku u muzejskim prostorima (djelomično i stalne postave) u kojima su prepoznatljivi onovremeni stručni i muzeološki standardi.

Tkalčić je 1925. preuzeo mjesto direktora,³⁵ te je uz druge stručne i tehničke djelatnike s odgovarajućim obrazovanjem postavio temelje daljnjega stručno-znanstvenog razvoja Muzeja – usmjerenog, prije svega, na prikupljanje (terenski rad), pravilno čuvanje, katalošku obradu, valorizaciju i prezentaciju građe. Tako je već 1923. godine sedmeročlani tim predvođen Tkalčićem i Gavazzijem obavio prvo ekipno terensko istraživanje u selima smještenima uz rijeku Kupu (od Karlovca do Siska). U Muzeju je osnovan Odsjek za pučku muziku, otvorena biblioteka te pokrenuta izdavačka djelatnost³⁶ – što se nastavilo i u razdoblju ravnateljavanja Božidara Širole (1934.-1935.), Ive Franića (1935.-1939.) i Milovana Gavazzija (1939.-1941.). U međuvremenu se fundus Muzeja znatno povećao nabavom predmeta na terenu i darivanjem građana.

Izvori i literatura:

Benc Bošković, Katica. 1983. "Konavle – tekstilno rukotvorstvo i narodna nošnja". *Etnološka istraživanja 2*, Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu.

Berger, Salamon. 1913. *Tragedija hrvatske tekstilne kućne industrije*, Zagreb.

Berger, Salamon. 1930. *Za unapređenje naše kućne industrije. Povodom izložbe narodnog veziva u tkiva iz cijele Jugoslavije, u domu Kola srpskih sestara u Beogradu, juna 1930. god.*, Beograd: Zavoda za unapređivanje spoljne trgovine.

Bonifačić, Vjera. 1997. "O polisistemske teoriji, folklorizmu i suvremenim pristupima istraživanju tekstila". *Narodna umjetnost*, 34/2 : 137-151.

Bonifačić, Vjera. 2008. "Etnološka istraživanja i kanonizacija 'izvornih narodnih' nošnji u Hrvatskoj 1930-ih". *Etnološka istraživanja 12/13*: 9-47.

³⁵ 1925.-1934.

³⁶ *Zbirka jugoslavenskih ornamenata (1925.-1934.)*, *Etnološka biblioteka (1926.-1934.)*, *Šetnje kroz Etnografski muzej u Zagrebu (Kus-Nikolajev, 1927.)*, *Etnografski muzej u Zagrebu (1930.)*, *Etnološka istraživanja i građa (1934., 1940.-1942.)*, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu (1934.-1938.)* – (Gjetvaj, 1989: 90).

Ceribašić, Naila. 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku

Dokumentacija Etnografskog muzeja u Zagrebu: Salamon Berger (službeni dopisi i privatni spisi), 1926.-1933.; Hemeroteka 1909.-1925. i 1925.-1933.

Franić, Ivo. 1935. "S.Berger – Etnografski muzej u Zagrebu – i naša pučka umjetnost". *Vjesnik Etnografskog muzeja Zagreb* 1: 1-14.

Gjetvaj, Nada. 1989. "Etnografski muzej u Zagrebu- u povodu 70. obljetnice". *Etnološka istraživanja* 5

Herceg, Rudolf. (1938) "'Čemu ove smotre?' Predavanje Rudolfa Hercega na radio-stanici 27. VII." *Seljačka sloga* 9, God. III., rujan 1938.

Ivkanec, Ivanka i Mileusnić, Zlatko. 1997. *Zdenka Sertić i Etnografski muzej u Zagrebu*, katalog izložbe, Zagreb: Etnografski muzej Zagreb

Kolar-Dimitrijević, Mira. 1992. "Kako se Trgovačko-obrtni muzej u Zagrebu pretvorio u Etnografski muzej (Povodom obilježavanja 140-godišnjice rada Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu)". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb* vol. 25: 57-72.

Kus-Nikolajev, Mirko. 1927. *Šetnje kroz Etnografski muzej u Zagrebu. Privremeni vodič*. Zagreb

Leček, Suzana. 2004. "Čipke i narodni vez u ideologiji hrvatskog seljačkog pokreta" U *Narodne i/ili nacionalne čipke*, Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa. Lepoglava, str. 19-37.

L'art décoratif et industriel dans le Royaume SHS 1925. Paris

Muraj, Aleksandra. 2006. "Odnos građanstva spram narodne nošnje i seljačkoga tekstilnog umijeća" *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 43/2: 7-40.

Petrović, Tihana. 2004. "Narodne i /ili nacionalne čipke" U *Narodne i/ili nacionalne čipke*, Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa. Lepoglava, str. 39-53.

http://www.banaterre.eu/expo_1891/imageset.html (12.3.2009.)

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=2012> (2.2.2009.)

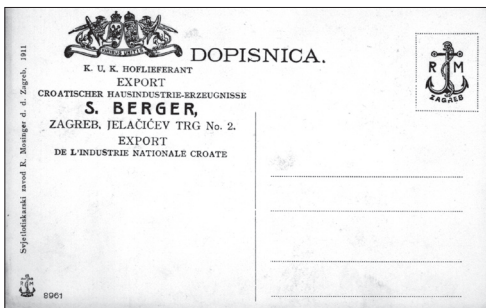
http://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Eitelberger (12.3.2009.)

5.01

5.02

5.03

5.04

5.05

5.06

5.07

5.08